

Joris van Casteren

Het glas van Casanova

Sebald en de anderen achterna

2018 Prometheus Amsterdam

Inhoud

- 1 Het glas van Casanova – W.G. Sebald in East-Anglia 9
- 2 Hoe Louisa van onderen was – Frans Coenen in Amsterdam 21
- 3 *Extraordinary!* – Aldous Huxley in Hollywood 37
- 4 De borsten van Beetje – Simenon in Delfzijl 49
- 5 De Whirlpool van Corryvreckan – George Orwell op Jura 63
- 6 Bang zijt gij, niet waar? – Frederik van Eeden in Bussum 77
- 7 En dat huis dat is niet pluis – Michail Boelgakov in Moskou 91
- 8 Boekies lees ik nooit – Joseph Roth in Amsterdam 101
- 9 Wondermatrassen – Joseph Roth in Oostende 109
- 10 Is dat even verkeerd opgenomen! – W.F. Hermans en Hans van Straten in Utrecht 119
- 11 Sluitspierartiesten – Curzio Malaparte op Capri 131
- 12 Woennear nen sculptuur? – Belcampo in Rijssen 139

- 13 Geniet ten minste mij! – Gerard Bilders
in Amsterdam 155
- 14 Faust leefde op heel hoog niveau – Werumeus Buning
in de Bommelerwaard 181
- 15 *Fabmenträger in Lederbosen* – W.G. Sebald in
Wertach im Allgäu 197

Verantwoording 205

1 Het glas van Casanova

W.G. Sebald in East-Anglia

Op een dinsdag in april rijd ik met de auto naar Hoek van Holland. Naast me zit mijn dochter, die anderhalve week later – het is 2008 – vier zal worden. Achterin liggen mijn gedemonteerde fiets, een fietskar, een sporttas met kleding, slaapzakken en een tentje.

Ik tank bij een benzinepomp langs de A4 en koop een blikje cola. In de auto schud ik het, om een of andere reden, waardoor de cola, bij het openen van het blikje, door de auto spuit. ‘Je moet ook niet schudden met cola,’ zegt mijn dochter, gierend van het lachen. ‘Ik heb geen idee waarom ik dat deed,’ zeg ik.

In Hoek van Holland zet ik met plakkerige handen mijn fiets in elkaar. Met mijn dochter in het zitje en onze bagage, de slaapzakken en het tentje in de kar, fiets ik tussen auto’s, bussen en vrachtwagens de veerboot op.

We eten mosselen, garnalen en zalm in het restaurant als de boot begint te varen. Naast ons dineren twee Britten. ‘*I admire your courage,*’ zegt een van hen als ik vertel wat het doel van mijn onderneming is.

W.G. Sebald maakte in augustus 1992 een wandeling langs de kust van het graafschap Suffolk. Hij passeerde vergeten badplaatsen waar depressieve mensen in krottige huisjes woonden. De wandeling zou centraal komen te staan in *De ringen van Saturnus* (1995), een mengvorm van autobiografie, reportage en geschiedschrijving, dat op mij – ook vanwege de curieuze, mijmerende manier van schrijven, waarbij volstrekt op zichzelf staande verhaallijnen harmonieus vervlochten raken – een verpletterende indruk maakte.

In het eerste deel van *De ringen van Saturnus* schrijft Sebald over de door hem bewonderde zeventiende-eeuwse Britse arts en schrijver Thomas Browne. Diens werk typeert hij als volgt: ‘Het is alsof je tegelijk door een omgekeerde verrekijker en door een microscoop kijkt.’ Daarmee levert Sebald tevens een volmaakte omschrijving van zijn eigen werk.

Volledig doordringen in Sebalds proza was mij nooit gelukt. Het lijkt totaal met zichzelf verknoopt te zijn, waardoor het slechts binnen het boek kan bestaan. In gewone taal in de gewone wereld valt nauwelijks uit te leggen wat er tussen de kaften precies gebeurt. Door locaties uit *De ringen van Saturnus* in het echt te gaan bekijken hoop ik Sebalds universum nader in kaart te brengen.

Daarnaast is er nog een persoonlijk motief. De verlamrende angsten waar Sebald, die in 2001 omkwam bij een

auto-ongeluk, vaak over schrijft, komen mij akelig bekend voor. Bij die angsten, geactiveerd door ogenschijnlijk onbeduidende voorvallen, ontstaat de vrees om voorgoed het verstand te verliezen, om langzaam weg te zinken in een staat van totale paranoia.

In *Duizelingen* – dat vier jaar voor *De ringen van Saturnus* verscheen – haalt Sebald Giacomo Casanova aan. Die schrijft, in het verslag van zijn gevangenschap in het Venetiaanse Dogenpaleis, dat een mens slechts zelden krankzinnig wordt, maar dat het meestal niet veel scheelt. ‘Er is slechts een geringe verschuiving nodig en niets is meer wat het was.’ Casanova vergelijkt het met een glas dat niet breekt als het niet gebroken wordt. ‘Maar hoe gemakkelijk gaat het kapot. Een verkeerde beweging is genoeg.’

Af en toe breekt bij mij dat glas ook, waardoor angst voor de angst vrijwel permanent aanwezig is. Sebald raakte tijdens zijn omzwerving door Suffolk verschillende keren in de hoogste staat van paniek; ik hoop op een helende werking als ik de plaatsen aandoe waar zijn angsten zich hebben voorgedaan.

In de hut op de boot lees ik mijn dochter voor, ze valt in slaap en ik bekijk mijn aantekeningen. Harwich ligt aan de monding van de rivieren de Orwell en de Stour. Aan de overkant ligt Felixstowe, de grootste containerhaven van Engeland. Zo’n zestig kilometer noordelijker, bij de badplaats Lowestoft, was Sebald aan zijn wandeling, zuid-

waarts richting Felixstowe, begonnen.

Het zou handig zijn om in Harwich de pont naar Felixstowe te nemen, dan zou ik zijn tocht in tegengestelde richting kunnen overdoen. Maar die pont, had ik thuis al ontdekt, vaart al jaren niet meer. Om de Stour en de Orwell over te steken moet ik eerst in westelijke richting naar Ipswich fietsen. Vanuit Ipswich zou ik, aan de overzijde van de rivieren, oostwaarts richting Felixstowe kunnen gaan.

Ik twijfel er niet aan dat ik Lowestoft zal halen. Daar stap ik met mijn dochter in de dieselmobilbus, die pendelt tussen de badplaats en Norwich, de stad waar Sebald woonde (althans, in de buurt ervan) en waar hij Europese literatuur doceerde.

Vanuit de dieselmobilbus, is te lezen in het tweede deel van het boek, zag Sebald de molens van Halvergate, die na de Eerste Wereldoorlog één voor één waren stilgelegd. Hij stapte uit bij het station dat bij Somerleyton hoorde, het landgoed waar de opgewerkte metselaarsknecht Morton Peto een vorstelijk paleis liet bouwen dat in 1913 afbrandde na een gasexplosie.

Op het landgoed moet nog een taxuslabyrint zijn, daar kan ik ronddwalen met mijn dochter. We zullen naar de lucht kijken, terwijl ik haar vertel over de geallieerde bommenwerpers die tijdens de Tweede Wereldoorlog naar Duitsland vlogen, waar Sebald in 1944 in het Beierse Wertsch im Allgäu werd geboren.

In Lowestoft zelf hoop ik hotel Victoria te vinden, waar Sebald, die altijd de verkeerde etablissementen koos, een vis verorberde die ‘beslist al jaren in de diepvrieskist begraven had gelegen’. En misschien kan ik het huis vinden waar Sebalds vriend Frederick Farrar heeft gewoond, een oude man die zichzelf tijdens een ochtendwandeling in zijn kamerjas door de tuin per ongeluk met een aanstecker, die hij altijd op zak had, in brand stak.

Zuidelijk van Lowestoft zullen we de tentjes van de strandvissers vinden, en wellicht het duin waarvan Sebald op het strand ‘een mensenpaar’ de liefde had zien bedrijven. ‘Wanstaltig als een grote, aan land gesmeten mollusk lagen ze daar, schijnbaar een lichaam.’

Ik zal mijn dochter vertellen over de lichtgevendende eigenschappen van ontbindende haringen, een verschijnsel dat is onderzocht door twee Engelse wetenschappers, ‘met de verbazend toepasselijke namen Herrington en Lightbown’, die uit de lichtgevendende stof een formule hoopten af te leiden ‘voor het opwekken van een organische, zichzelf voortdurend automatisch regenererende lichtsubstantie’.

In de buurt van Benacre Broad, het brakwatermeer, zullen we het huis van majoor Le Strange bekijken. Le Strange was betrokken bij de bevrijding van Bergen-Belsen; na de oorlog wenste hij alleen nog in totaal stilzwijgen met zijn huishoudster te dineren.

Ik moet en zal de Sailors’ Reading Room van Southwold zien, een van de weinige plekken waar Sebald zich op zijn

gemak had gevoeld, en natuurlijk het in zee afbrokkelende dorp Dunwich, waarvan de kerktoren om mysterieuze redenen nog lange tijd tussen de golven overeind heeft gestaan.

Om halfzeven 's ochtends fietsen we in het donker van de boot af. Mijn dochter is vrolijk, ze zingt liedjes. Ja, we hadden ook met de auto kunnen gaan. Maar per auto een wandeling nareizen lijkt mij ongepast. Lopen zou nog logischer zijn dan fietsen. Maar dan had ik na hooguit een paar honderd meter mijn dochter moeten dragen; vandaar het plan om te gaan fietsen.

Eind april, begin mei kan dat prima in Engeland, hebben verschillende mensen mij verzekerd. Wie weet kunnen we zelfs in het tentje slapen, wellicht ergens op het mysterieuze schiereiland Orfordness, waar in de Koude Oorlog een geheim researchinstituut heeft gestaan en waar Sebald ten prooi viel aan paniek en diepe melancholie.

We komen op een industrieterrein terecht, nergens is een fietspad, vrachtwagens razen voorbij. Als we voor de tweede keer dezelfde rotonde nemen vraagt mijn dochter of we zijn verdwaald.

Eerst moeten we richting Colchester, dan rechtsaf over een als het goed is zeer fraai kustweggetje in de richting van Ipswich. Eindelijk zien we een bord, vervolgens zwoeg ik een kwartier lang met de zware kar achter mij omhoog

langs een soort snelweg. ‘Hup papa,’ zegt mijn dochter. Na een halfuur bereiken we de kustweg.

Intussen is het donkerder in plaats van lichter geworden. Boven de weilanden hangt mist, de wind voelt ijskoud aan. Mijn dochter zegt dat we beter met de auto hadden kunnen gaan, even later heeft ze het ineens heel erg koud. Ik stop bij een boerderij om haar een extra trui aan te trekken. Ik til haar uit het zitje, zeg dat ze moet rennen en springen om het warm te krijgen. ‘Maar ik wil niet rennen en springen,’ zegt ze.

Tussen die boerderij en het eerstvolgende dorp liggen nog vijf of zes boerderijen; bij al die boerderijen stoppen we. Ik trek mijn dochter steeds meer kleren aan. Het begint te regenen, de regen is overgegaan in hagel als we verkleumd aankomen in Manningtree; niet ver van dit dorp zou de brug over de Stour moeten zijn.

We drinken koffie en warme chocolademelk in een bakkerij. ‘Wij zijn avonturiers,’ zeg ik tegen mijn dochter. ‘We zoeken naar het land van de schrijver, we geven niet op tot we er zijn.’ Mijn dochter pakt een kleurboek uit haar tas, het kleurboek is nat. De vrouw van de bakker zegt dat het weer in Manningtree gewoonlijk prachtig is.

Het houdt op met regenen, we fietsen verder. ‘Nu heb ik het echt koud, papa,’ zegt mijn dochter. De brug over de Stour is nergens te bekennen, langsrazend verkeer blaast grijsbruin vocht over ons heen, de kar voelt aan als een ploeg.

We komen aan in Cattawade, een gehucht aan de noord-oever van de Stour. ‘Ik heb geen brug gezien, maar we zijn de rivier over,’ zeg ik tegen mijn klappertandende dochter.

Een kwartier later zijn we in East Bergholt, een dorp iets ten westen van Cattawade, terwijl ik dacht in noordelijke richting te fietsen. In East Bergholt begint het weer te hagelen. Ik kijk achterom naar mijn dochter en zie een berg bibberende kleren.

Iemand roept. Het is een oudere vrouw op een fiets, ze gebaart en ik volg haar. We stoppen voor een Engels landhuis met bloemetjesgordijnen voor de ramen, de tuin is goed onderhouden. ‘Dit is het huis van Natalie Finch, hier kun je op adem komen.’

Natalie Finch verschijnt in de deuropening. Ze lijkt op Miss Marple, het bekende personage uit de boeken van Agatha Christie. ‘*Ob my goodness,*’ roept Natalie Finch. ‘*Look at that poor child! Shall I give her a hot bath?*’

Mijn dochter gaat in bad, ik trek droge kleren aan. Finch kookt eieren, terwijl ze belt met vriendinnen om te vertellen over een Nederlander die met zijn onderkoelde dochter op een fiets met een kar bij haar is aangekomen.

Aan de uitbundig gedecoreerde eettafel vertelt Finch dat haar huis een bed and breakfast is, Rosemary’s heet het. Na het overlijden van haar man is ze ermee begonnen. Ze vertelt over de tuin, die afgebeeld zou zijn in gezaghebbende hoveniersbladen. Regelmatig komen belangstellenden haar tuin bewonderen, ook worden er

soms schildercursussen georganiseerd.

Ik zeg dat ik onderweg ben naar de kust van East Anglia, om de voettocht van Sebald na te reizen. Finch kent Sebald niet. Ze zegt dat ik het plan uit mijn hoofd moet zetten: de weersvoorzichten zijn ronduit slecht, bovendien is de streek rond East Bergholt vele malen mooier.

East Bergholt blijkt het geboortedorp te zijn van de Britse landschapsschilder John Constable. ‘Je bent terechtgekomen in de arcadische Constable-country,’ zegt Finch. ‘Mooier dan hier vind je het nergens.’ In East Bergholt en omstreken heeft Constable zijn romantisch-realistische natuuraferelen geschilderd.

Mijn dochter leeft op in Rosemary’s. ‘We gaan niet meer fietsen, toch papa?’ zegt ze. Ze vindt mevrouw Finch een lieve oma. De kamer die we krijgen is gerieflijk. Op het bed liggen pluchen kussens en een roze sprei. Aan de muur bij het hoofdeinde hangt een koord, met een bordje ernaast: *THIS IS NOT A LIGHT, IT’S A BELL. PLEASE DO NOT PULL. TO SUMMON ASSISTANCE AT NIGHT, PLEASE RING THE BELL.*

Met mijn dochter wandel ik door East Bergholt. Gelukkig zijn er paarden, gelukkig is er een kerk met een begraafplaats. Mijn dochter is dol op kerken en begraafplaatsen, opnieuw moet ik alles vertellen over ‘die jongen aan het kruis’.

Zolang ik vertel voel ik mij goed. Als ik zwijg en nadenk

welt de paniek op. Er is één pub in East Bergholt, The Red Lion. Uren brengen we door in die pub. 's Avonds eten we er gefrituurde kipstukjes in dinosaurusvorm.

De dagen gaan traag, de tijd lijkt achteruit te gaan. Op donderdag nemen we de bus naar Ipswich. We bezoeken een museum met opgezette dieren. Ik merk dat ik mensen wil aanspreken, om ze te zeggen dat ik naar de kust van Suffolk moet, maar dat John Constable Country mij gevangenhoudt.

Na het museum lopen we door een park, het begint weer te regenen. We gaan een ander museum binnen, dat vol staat met victoriaanse rommel. Ik bedenk dat we iets moeten eten, in de restauratie bestel ik saucijzenbroodjes die koud zijn vanbinnen.

Voortdurend denk ik aan het glas van Casanova. Naast mij is een deur, erachter hoor ik gemorrel. In een opwelling van behulpzaamheid open ik de deur; een hond stormt naar binnen, twee andere kunnen op het nippertje door de verraste eigenaar worden vastgegrepen.

De ene hond, kletsnat, sprint langs de tafels en maakt alles vies met zijn smerige vel. *'How was I supposed to know dogs were knocking the door,'* roep ik uit.

Na een lange, natte tocht vinden we het busstation terug. We stappen in de dubbeldekker die naar East Bergholt rijdt. De zon schijnt, het wordt bloedheet in de bus. Op de smalle landweggetjes slaan boomtakken tegen het dak, ik houd rekening met een fataal ongeluk.

Mevrouw Finch krijgt nieuwe gasten, we moeten vertrekken. In Holton St Mary, een gehucht aan de andere zijde van de snelweg, is nog een bed and breakfast. Ik tuig de fiets op en we rijden ernaartoe.

Deze bed and breakfast wordt uitgebaat door een conservatieve familie. De vrouw des huizes klaagt over de hoge belasting die ze jaarlijks moeten afdragen. ‘We krijgen er nog geen lantaarnpaal voor terug.’

De kamer is zo mogelijk nog smettelozer dan die bij mevrouw Finch. De muren zijn wit- en grijsgeverfd, er is uitzicht op de snelweg. Ik ga voor het raam staan, mijn dochter speelt op de grond.

Ik wil iemand bellen. Net als bij Sebald, die tijdens een bezoek aan Wenen in een verlamdende stemming terechtkomt en wanhopig probeert bekenden aan de telefoon te krijgen, neemt niemand op. ‘Er ontstaat een bijzonder soort leegte wanneer je in een vreemde stad tevergeefs telefoonnummers staat te draaien,’ schrijft hij.

Ik moet ook denken aan wat Sebald opmerkt over het Italiaanse reisdagboek van de neurotische Oostenrijkse schrijver Franz Grillparzer: ‘Net als hij kan ik nergens van genieten, ben ik mateloos teleurgesteld in alle bezienswaardigheden en had ik, zoals ik vaak denk, veel beter thuis kunnen blijven bij mijn landkaarten en dienstregelingen.’

De volgende dag fiets ik terug naar Harwich, het is prachtig mooi weer. Onderweg stoppen we bij Flatford Mill,

een molen die eigendom is geweest van Constables vader, en die staat afgebeeld op zijn beroemdste schilderij, *The Haywain*. Ik huur een bootje, we roeien over de Stour.

Mijn dochter slaapt in het zitje als we aan het einde van de dag aankomen in Harwich. De volgende ochtend zijn we in Hoek van Holland. Ik haal de fiets uit elkaar en leg de spullen in de auto, het stuur voelt nog plakkerig aan. Pas in Amsterdam besef ik dat ik dieper dan ooit in Sebalds universum ben doorgedrongen.